

КРИТЕРІЇ ТА РІВНІ СФОРМОВАНОСТІ ПРОФЕСІЙНИХ УМІНЬ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ

В. Н. БАГРІЙ

Професійні вміння соціального педагога, як зазначають наукові – це сформовані на основі засвоєних знань, навичок і практичного досвіду способи виконання складних комплексних дій, спрямованих на реалізацію функцій діяльності соціального педагога.

З метою визначення результативності роботи з формування професійних умінь майбутнього соціального педагога необхідні: цілеспрямоване тривале і постійне спостереження за характеристиками показників цього психічного утворення; проведення кількісного та якісного аналізу сформованості вмінь у конкретних діях майбутніх фахівців, визначення їх змін у часі; прогнозування змін загалом. На початковому етапі дослідження, використовуючи теоретичне обґрунтування проблеми, ми з'ясували критерії, показники та рівні сформованості професійних умінь майбутніх соціальних педагогів, підготували комплекс методів, за допомогою яких виявляли стан сформованості цього психічного утворення. Виявлення рівнів сформованості професійних умінь дасть можливість визначити методичні, організаційні, соціально-педагогічні заходи, які найкраще забезпечать результативність процесу. Саме питання про критерії, показники та рівні є визначальними у дослідженні психолого-педагогічних, соціально-педагогічних проблем.

Розробляючи критерії, показники та рівні сформованості, ми проаналізували дослідження О. Абдуліної, Г. Засобіної, Н. Кузьміної, Н. Тализіної, П. Гальперіна та інш.

Метою цієї статті є виявлення критеріїв та рівнів сформованості професійних умінь майбутніх соціальних педагогів.

В енциклопедичних виданнях критерій трактують як «мірило» для визначення оцінки предмета або явища; ознаку, взяту за основу класифікації, орієнтир, індикатор, на основі якого відбувається оцінка або класифікація чого-небудь, визначається значущість або незначущість у стані об'єкта [7, с. 174].

Критерій – це стандарт, на основі якого можна оцінити, порівняти реальне педагогічне явище, процес або якість за еталоном. У процесі вивчення критеріїв важливим є визначення їх показників. Показник є компонентом критерію, конкретним, типовим виявленням однієї із суттєвих сторін об'єкта, за яким можна встановити наявність якості та рівень його розвитку.

Показник соціально-педагогічної діяльності передбачає:

у своєму значенні, ступені розвитку (зміни) відповідного явища, (процесу) соціальної роботи якісно-оцінну характеристику стану об'єкта, його характеристик, ознак тощо;

ступінь розвитку, який указує на міру або межі інтенсивності, інші особливості виявлення якості [7].

У визначенні показників ми дотримувались таких вимог: чіткість змісту показників, можливість їх виміряти; системність показників що повинна забезпечувати найбільш повну характеристику досліджуваного процесу, бути гнучкою, адаптивною, здатною відобразити всі можливі зміни об'єкта; на результативність, ефективність показників.

Рівень – це ступінь досягнення у чому-небудь [7, с. 128]. У нашому дослідженні рівень – це ступінь сформованості професійних умінь.

Рівень сформованості професійних умінь значною мірою залежить від деяких характеристик особистості соціального педагога (мотивів діяльності, його світогляду, професійної спрямованості, моральних якостей тощо), знань психології людини, педагогіки, здатності органічно поєднати ці дві сторони єдиного процесу.

О. Абдуліна виокремлює чотири рівні сформованості педагогічних умінь: низький (репродуктивний), середній (репродуктивно-творчий), високий (творчо-репродуктивний), найвищий (творчий). При цьому вона підкреслює, що основними шляхами формування професійних умінь у студентів є: засвоєння психолого-педагогічних знань у процесі навчання; розвиток педагогічного мислення у процесі вивчення дисциплін психолого-педагогічного циклу; формування вмінь і навичок у процесі регулярної практичної роботи студентів з дітьми, починаючи з першого курсу [1].

Н. Кузьміна виділяє репродуктивний, адаптивний, локально-моделювальний, системно-моделювальний, творчий рівні вмінь [6].

Г. Засобіна визначає такі рівні сформованості вмінь: первісне вміння (людина знає зміст цього виду діяльності і за необхідності може відтворити визначену поступовість або систему дій при незначній допомозі наставника); низький рівень (людина самостійно виконує відому їй поступовість дій, відсутня перенесеність); середній рівень (людина вільно володіє відомою їй системою дій, але важко переносить її на інший вид діяльності); високий рівень (самостійний вибір необхідної системи дій у різних ситуаціях, але зі значними зусиллями; наявність можливості переносу в середині певної обмеженої сфери діяльності); досконале вміння (вільне володіння різними системами дій, широке перенесення їх на інші види діяльності, легкість у виконанні діяльності) [5, с. 45].

Використовуючи дослідження Н. Тализіної, П. Гальперіна про поетапне засвоєння дій, у яких визначено мотиваційну, орієнтувальну, виконавчу і контрольну-регулюючу частини, ми розробили критерії сформованості професійних умінь майбутніх соціальних педагогів, а саме:

1. Наявність мотивів професійної діяльності. Основні показники: стійкість, інтенсивність, вираженість.
2. Наявність у студента знань про зміст та поетапність видів професійної діяльності. Основні показники: міцність, глибина, повнота.
3. Здатність виконувати професійні дії. Основні показники: повнота виконаних дій, гнучкість, мобільність, стійкість, оперативність, якість, завершеність.
4. Здатність до самоконтролю та регуляції дій. Основні показники: адекватність, мобільність, доцільність [4, с. 45].

З метою оцінки рівня сформованості знань і умінь ми використали також концепцію рівнів засвоєння діяльності В. Беспалька. Він виділив чотири послідовні рівні. Перший (учнівський), який дозволяє учням відрізнити предмет серед інших предметів. Другий (алгоритмічний), який характеризується можливістю учнів відтворити засвоєне. Третій (евристичний) характеризується виконанням учнями професійної діяльності (дій і операцій з опорою на керівництво). Четвертий (творчий) дозволяє виконати дії самостійно. Рівні сформованості вмінь повинні відображати суб'єктивний досвід студентів у здійсненні професійних функцій соціального педагога, показувати зміни в рівні розвитку особистості в цілому і сформованості професійних умінь зокрема [3].

Російський науковець О. Арнаутов критеріями аналізу рівня сформованості його професійної компетентності є: особистісно-гуманістична орієнтація у соціально-педагогічній професії; пошук індивідуального стилю діяльності; соціально-педагогічна спрямованість особистості; соціально-педагогічне мислення; суб'єктна позиція щодо діяльності; комплекс соціально-педагогічних умінь та вмінь проектувати професійну діяльність [2, с. 135].

Нами визначено чотири рівні сформованості професійних умінь: початковий, задовільний, достатній, оптимальний.

Перший рівень – початковий, свідчить про ознайомлювальний характер діяльності студента. Знання про зміст та поетапність виконуваних дій поверхові. У практичній діяльності допускає неточність виконання ряду дій і операцій, може відтворити визначену поступовість або систему дій лише за допомогою викладача. Не сформовані мотиви професійної діяльності. Студент не може самостійно контролювати та регулювати дії.

Другий рівень – задовільний, свідчить про репродуктивний характер діяльності студента, цей рівень виявляється в тому, що практикант самостійно виконує визначену поступовість дій, проте відсутня перенесеність. Студент не виходить за рамки відомих прийомів, а діє лише за зразком. Мотиви діяльності слабо виражені, нестійкі, низької інтенсивності. Такий практикант висловлює пасивне ставлення до процесу оволодіння педагогічними вміннями, виявляє труднощі в ситуаціях, які потребують рецензування, аргументації, аналізу, не може дати адекватну оцінку власним діям.

Третій рівень – достатній. Мотивація позитивна, проте нестійка. Рівень сформованості професійних умінь свідчить про конструктивний характер діяльності студента, виявляється в оволодінні психолого-педагогічними знаннями щодо способів виконання дій. Студент самостійно вибирає алгоритм дій у різних ситуаціях, але зі значними зусиллями. У нього наявні можливості переносу в середині певних видів діяльності. Він виконує завдання і творчо розв'язує їх, проте ці розв'язання ще наближені до зразків, які дає викладач. Припускається незначної кількості помилок, виконуючи деякі дії за допомогою викладача, наставника. Ситуації, які вимагають рецензування, аргументації, аналізу, переважно не викликають труднощів, виявляється здатність до адекватної самооцінки власних дій.

Четвертий рівень – оптимальний, при якому вміння виявляються яскраво, стійко; рівень сформованості професійних умінь свідчить про творчий характер діяльності студента, виконані ним завдання і розв'язання їх вирізняються оригінальністю. Для практичної діяльності характерні високий рівень самостійності, безпомилкове виконання дій, здатність до перенесення умінь на інші види діяльності, легкість у її виконанні. У студента спостерігається стійка позитивна мотивація до процесу оволодіння професійними вміннями. Ситуації, які потребують рецензування, аргументації, аналізу, не викликають труднощів. Здатність до адекватної самооцінки яскраво виражена.

За допомогою цих рівнів ми оцінювали сформованість умінь студентів, які проходили педагогічну практику в рамках традиційної програми.

Можливість реалізації названих груп умінь у діяльності соціального педагога повністю залежить від певних професійних та індивідуальних властивостей особистості соціального педагога: високого рівня емоційної контактності, готовності до співробітництва, здатності до гуманних стосунків, високого рівня моральної культури, розвитку чуттєвої сфери тощо.

Ми акцентуємо увагу на тому, що виникають складнощі під час визначення сформованості професійних умінь, оскільки мета, завдання, зміст соціально-педагогічної діяльності є багатоаспектними, складними, обсяжними, а тому нелегко їх переводити на мову об'єктивних показників.

Для об'єктивності рівня сформованості професійних умінь ми обчислювали інтегративний показник за таким правилом: кожний із групи експертів (один від колективу установи, де студент проходить практику (П); один експерт від викладачів, які готували студентів до соціально-педагогічної діяльності (В); сам студент, якого атестують – самооцінка (С) оцінює студента за десятибальною системою (табл 1). Після цього визначається об'єктивне значення сформованості професійних умінь за формулою

$$D = \frac{3(P + B + C)}{11} \quad (1)$$

Таблиця 1

Рівні професійних умінь

Інтервали показника (у балах)	Рівні професійних умінь
9-10	Оптимальний
6-8	Допустимий
4-5	Задовільний
0-3	Початковий

Діагностування проводили у трьох експериментальних та в трьох контрольних групах з першого по п'ятий курс протягом п'яти років навчання студентів у ВНЗ. У констатувальному експерименті взяли участь 183 студенти.

На першому курсі ми виявляли, наскільки студенти мають уявлення про професійні вміння. З цією метою ми провели анкету такого змісту:

1. назвіть, якими вміннями необхідно оволодіти майбутньому соціальному педагогу;
2. який зміст ви вкладаєте у комунікативні, прогностичні, когнітивні, організаторські, охоронно-захисні, корекційно-діагностичні, попереджувально-профілактичні, соціально-терапевтичні вміння;
3. як би ви співвіднесли названі вміння із майбутньою професійною діяльністю.

На першому курсі відмічається поверховий рівень уявлень студентів про професійні вміння. Лише 0,5% студентів могли охарактеризувати зміст умінь, 3% – співвіднести із майбутньою професійною діяльністю.

Отже, студенти першого курсу, в основному перебувають на початковому рівні сформованості професійних умінь. На третьому і п'ятому курсах ця цифра, відповідно, збільшується, оскільки проходить поступове розширення та поглиблення знань про соціально-педагогічні категорії, поняття, процес, технологічні операції.

На третьому курсі ми вивчали, наскільки студент може відбирати, аналізувати та синтезувати навчальний матеріал для побудови мисленнєвого образу дії, здійснювати порівняння, встановлювати подібність і різницю із раніше вивченими структурними одиницями. На четвертому – п'ятому курсах ми

визначали, наскільки знання про професійні вміння стали усвідомленими, тобто набули особистісного смислу. Це визначалось відповідно до того, як студент зумів мисленнєво змодельовати дії на основі уявлення та розуміння змісту професійної діяльності. Розумові дії включали власні приклади (моделювання ситуацій, образів, схем, характеристик тощо).

Визначальним показником у формуванні професійних умінь є ставлення студента до них. З цією метою ми дали можливість їм висловити думку про те, як сформованість умінь впливає на професійну компетентність майбутнього фахівця. І, як результат, спостерігали позитивну кореляцію серед першокурсників – 31%, серед третьокурсників – 63%, п'ятикурсників – 83%.

На запитання, з якою метою ви хочете розвивати професійні вміння, відповіді студентів були такими: бажання стати хорошим фахівцем – 63%, реалізувати свої здібності у майбутньому – 38%, на професійному рівні допомогти підтримати людину – 28%, добитися кар'єрного росту в майбутньому – 45%, бути вільним, незалежним у діях – 21%, вплив на оплату праці майбутнього фахівця – 37%.

Дослідження показали, що на першому курсі переважають матеріальні та особистісні мотиви у 48% студентів, професійні, гуманні – у 35% студентів; у студентів п'ятого курсу ці показники, відповідно, становлять 67% та 73%.

Важливим етапом констатувального експерименту є наявність умінь моделювати дії відповідно до заданої проблемної ситуації. Ми пропонували студентам комплекс соціально-педагогічних ситуацій, які потребували розробки конкретних дій на основі проведеної діагностики, прогнозування, корекції тощо.

Результати цього дослідження ми диференціювали за чотирьома рівнями.

Перший рівень – студенти правильно аналізують ситуацію, у них яскраво виявлена потреба і прагнення правильно моделювати дії, які здійснюються на основі аналізу суб'єктів ситуації, оточення, в якому перебуває суб'єкт, передбачають шляхи подолання проблеми, визначають неординарні способи корекції свідомості, почуттів та поведінки клієнта, виявляють самостійність у розв'язуванні проблеми.

Другий рівень – студент активно розв'язує проблему, логічно підходить до аналізу ситуації на основі заготовлених зразків, розв'язання проблеми, яке передбачає діагностування, проектування, корекцію, знаходить із раніше відомих способів, шляхів. Здатний до самооцінки та самоаналізу

Третій рівень характеризується розв'язанням проблеми з допомогою викладача. Студент вміє самостійно проаналізувати ситуацію, проте не може спрогнозувати дії, спланувати корекцію поведінки тощо.

Четвертий рівень – студент знає зміст діяльності, але не може використати знання у практичних діях, тобто тут відсутнє перенесення знань на конкретну ситуацію.

Як результат, 14,5% студентів третього курсу можна віднести до першого рівня, 32,2% – до другого, 24,2% – до третього, 29,1% – до четвертого; на п'ятому курсі ці результати, відповідно, були такими: 28,4%, 52,2%, 18,2%, 1,1%.

Дослідження свідчать, що лише четверта частина студентів першого курсу вміє вести спостереження, встановлювати диференційовані, індивідуалізовані проблеми клієнта, проводити аналіз та оцінювати об'єкти соціально-педагогічної роботи. Як показало оцінювання, лише 27% студентів третього курсу вміють передбачати розвиток подій, процесів, моделювати соціальну поведінку суб'єктів, визначати цілі та способи втручання соціального педагога у проблеми клієнта; 28% студентів уміють установлювати контакти з тим, хто потребує допомоги і підтримки, вміє організувати обмін інформацією, надавати допомогу у сприйнятті та розумінні іншої людини; 31% володіє прийомами стратегії і тактики співробітництва соціального педагога з клієнтами; 56% студентів четвертого та 76% студентів п'ятого курсів володіють соціально-психологічними механізмами попередження й подолання негативних явищ, 41% виявляє вміння в організації соціально-терапевтичної, психолого-педагогічної допомоги, 36% можуть проводити консультування різного виду, коригування міжособистісних стосунків, надавати допомогу в соціальній реабілітації тим, хто потребує її; 43% виявили вміння з організації роботи щодо формування здорового способу життя, 37% – підготовці молоді до сімейного життя. Дослідницькі вміння виявили лише 21% респондентів. Особливі труднощі виникли у студентів під час визначення проблем з конкретних тем досліджень, добору аналізу наукових джерел, використання наукових методів збирання первинної інформації та її обробки.

Ми також дослідили рівень морально-гуманістичної спрямованості майбутнього соціального педагога, і, як виявилось, особистісну готовність до виконання функцій соціального педагога показали тільки 17% респондентів, назвали риси, які професійно необхідні для майбутнього фахівця, лише 28%.

Серед названих рис домінували – відповідальність, доброзичливість, тактовність, толерантність, милосердя.

Це свідчить про низький рівень обізнаності студентів з цими поняттями та недооцінку їх ролі у майбутній професійній діяльності, в тому числі їх вплив на формування професійних умінь.

Значні труднощі викликало у студентів визначення механізмів, які спонукають до виконання обов'язків. Лише 1,7% назвали сумління та дали вичерпну відповідь про цей внутрішній регулятор поведінки людини, близько 56% не змогли охарактеризувати ознаки сумління, 43% дали часткове пояснення цього поняття.

Нами було також досліджено рівень сформованості рефлексивних умінь майбутнього соціального педагога (самокритичність, уміння аналізувати власну діяльність, бачити успіхи і невдачі, об'єктивно оцінювати власні дії).

Слід відмітити, що із числа опитаних студентів першого, третього і п'ятого курсів трапилось 23% респондентів із завищеною самооцінкою, 18% – із заниженою, 48% – адекватно оцінюють власну діяльність. Студенти з адекватною самооцінкою прагнуть до співпраці, готові прийти на допомогу, у них розвинене почуття емпатії.

Проведене опитування показало, що вони правильно характеризують таку рису, як витримка, 43% респондентів відповіли, що це вміння володіти своїм внутрішнім станом та поведінкою.

За результатами констатувального експерименту можна визначити такі причини недостатньо сформованих професійних умінь:

1. відсутня система профвідбору абітурієнтів для здобуття професії соціального педагога, що спричиняє низький рівень організаторських і комунікативних умінь першокурсників;
2. не в повній мірі враховуються єдність, наступність та послідовність етапів формування професійних умінь соціальних педагогів;
3. знання, одержані під час навчання, не завжди підкріплюються практичними діями. Не в повній мірі використовуються технології, які б забезпечили інтеграцію знань і практичних дій;
4. недостатньо формується мотиваційна сфера особистості майбутнього фахівця: професійна спрямованість, інтерес до професії, потреби. Спостерігається недооцінка морально-гуманістичного аспекту професійної діяльності соціального педагога, адже студенти із низьким рівнем моральної культури не здатні належним чином допомагати, підтримувати, сприяти соціальній адаптації особистості;
5. у навчально-виховному процесі ВНЗ студент, попри все залишається об'єктом впливу.

Отже, формування професійних умінь необхідно розглядати як соціально-педагогічну проблему, успішне розв'язання якої позитивно вплине на якість підготовки студентів до майбутньої професійної діяльності.

Разом з тим, у вітчизняній науці не розробленими залишаються критерії аналізу рівня сформованості професійних умінь майбутніх соціальних педагогів. У російських дослідженнях у межах зазначеного наукового пошуку виділено такі критерії: особистісно-гуманістична орієнтація у соціально-педагогічній професії; пошук індивідуального стилю діяльності; соціально-педагогічна спрямованість особистості; соціально-педагогічне мислення; суб'єктна позиція щодо діяльності; комплекс соціально-педагогічних умінь та вмій проектувати професійну діяльність. Але подальшої розробки та обґрунтування потребують самі компоненти професійної діяльності, зокрема, критерії аналізу рівня сформованості.

Список використаної літератури

1. Абдуллина О. А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования : [для пед. спец. высш. учеб. заведений] / О. А. Абдуллина – М. : Просвещение, 1990. – 141 с.
2. Арнаутов А. В. Формирование профессиональной компетентности социального педагога в условиях учебно-научно-педагогического комплекса : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / А. В. Арнаутов. – Волгоград, 2004. – 187с.
3. Беспалько В. П. Слагаемые педагогической технологии / В. П. Беспалько – М. : «Педагогика», 1988. – 190 с.
4. Гальперин П. Я. Психология мышления и учение о поэтапном формировании умственных действий / П. Я. Гальперин. – М., 1971. – 272 с.
5. Засобина Г. А. Особенности формирования у студентов профессиональных учений в конструировании учебной работы : дис. .... канд. пед. наук : 13.00.01 / Г. А. Засобина. – Л. 1971. – 194 с.
6. Кузьмина Н. В. Очерки психологии труда учителя / Н. В. Кузьмина – Л., 1967. – С. 54–62.